

HALABUK JÓZSEF

Budapest székesfőváros avagy lakógép -- lakópark

Egykori városépítő még úgy tekinthetett Budapestre (a természeti s az épített környezet harmonikus összhangjának eredményeként), mint egy hatalmas szabadtéri színházra: a társadalmi-történeti-urbanisztikai élet színpadát a Várhegy fennsíka adta. A körülötte vonuló hegykoszorú mintegy díszletül szolgálván ehhez. A nézőtér a (városközponttól távolodóan egyre emelkedő szintű) pesti síkság. A zenekari árkot a Duna medre szolgáltatva. A várostest ilyen megjelenése alapvonásaiban ma is érzékelhető, de látványát számos oda nem való („urbanizációs”) elem jelenléte, illetve egykori természeti tényező hiánya, valamint az organikus fővárosi fejlődés zavarai nyomán jelentkezett esztétikai és funkcionális káosz uralja. A jelenlegi állapot folytatódása könnyen eredményezhet egy hatalmas zűrzavaros várostömeget.

A természeti környezet adta lehetőségek között élve; a társadalmi-gazdasági-életmódbeli igények meghatározta keretek között; az adott műszaki fejlettségi szint nivóján; az esztétikai hatások érvényesítései, és a lakó-, munka-, tartózkodási helyi életkörülmények jövőbeni fejlesztése, biztosítása, törekvései mellett, élte évezredek várostörténeti életét – a települési kontinuitás alapján – Budapest. Amíg korábban az adottságok és a tényleges, vagy annak vélelmezett városépítési lehetőségek a maguk összességében lényegében összhangot alkottak az előbbi kerettel - addig a közelmúlttól a szemléleti gondok jelentkezései, a gazdasági (pénzügyi) érdekek elsőprő erejének hatásai, a műszaki teljesítmények szinte korlátlan megvalósíthatóságai, a történeti főváros és a jelen létesítményei szerves összekapcsolásának szinte teljes elmaradása és számos egyedi elhibázott tevékenység közös érvényesülése nyomán, alapvetően módosul ez a valamikori harmónia: urbanizációs közhely, hogy a települések az érintett társadalmak „lenyomatai”. A fővárosépítést mindig is komoly várospolitikai küzdelmek, de nem harcok kísérték. (Más értelmezési tartományba esnek a mindenkori hódítók, az elnyomók és az önkényuralmat gyakorlók építményei.) Még a legszűkebben vett csoportérdekek érvényesítései esetén is fellelhetők voltak (saját céljaik jól felfogott eredményes érvényesítésére) a szociális elemek. A napjainkban összeomolni látszik ennek az organikus működésnek a megléte, jövőbeni – a sokféle meglévő lehetőség által egyébként akár biztosítottként is kezelhető – hatékony fejlődése. A (fő)városi polgár – a citoyen, citoyenne – eszménye és európai polgárrá nevelése törekvése helyébe, az urbánus szociális homo sapiens s homo ludens életszemlélet érvényesülése, a szubjektum kibontakozása helyébe – legjobb esetekben is – a korlátlanul megnyilatkozó vélelmezett individuális érdekek, magatartás látszik törni.

A korszerű társadalmi tartalmú, műszaki-gazdasági terű urbanisztikai elemzéseknek, vizsgálódásoknak, értékeléseknek – és ezek nyomán valós tartalmú programoknak, terveknek – igencsak híján vagyunk. A társadalmi vonatkozások terén jogos politológusi kritika érheti az Osztrák-Magyar Monarchia két országrésze közötti együttműködést szolgáló állami intézményrendszert, hogy az létében, működésében egyaránt nagyon bonyolult rendszer volt. Viszont, azon kívül, hogy – a kor s a dualizmus viszonyai között eredményesen szolgáltatta a két ország egy állambeli léte megélhetősége alkotmányos és liberális elvű, gyakorlatú körülményeit – példát adott a XX. századi európai politikai szerveződések számára is. Alapvetően összhangban állt ez az intézményrendszer és tevékenysége, a maga hivatali kiépítettségében valamiféle követendő mintát is szolgáltatva, Budapest irányításával: az egységes fő-, majd székesfőváros megteremtésével, a városépítési munkálatokkal, a városüzemeltetés szolgáltatásával, a világvárosi nivó elérése szándékával, a Fővárosi Közmunkák

Tanácsa megalakításával.

A XIX/XX. századok fordulóján működő műszaki, intézményi fővárosfejlesztő testületek és szakemberek, valamint egyedi vállalkozásokat elvégzők, - szinte kivétel nélkül - teljesen világosan látták, hogy: 1./Mi, miért és – a korabeli műszaki szintet, valamint gazdasági kereteket figyelembe véve – miként szükséges a korszerű európai székesfőváros életéhez. 2./A természeti környezet, illetve annak aktív városteremtő erőkénti alkalmazása, milyen (általános, sajátos, egyedi) lehetőségeket szolgáltat a mindenkori Budapest számára. Egyáltalán nem vádolhatók (néhány kevésbé jellemző és ható esettől eltekintve) provincializmussal.

Budapest – egységes fővárosi – világvárosi városszerkezete és kommunális ellátottsága, a fővárosi építészeti várostest nagy tömege, valamint városképi elemeinek számottevő hányada – közvetlen módon, vagy létesítményei hatásainak érvényesülése útján – ennek a korszaknak terméke. Talán több esetben kárhoztathatók az akkoriak (bár ekkor sem általánosított mértékben) a múlt városépítészeti örökségei akkor már korszerűtlen továbbéltetése, illetve néhány egyedi esetű urbanisztikai lépésnél tett – akár szak- s elvszerűtlennek is látszó – engedmény vonatkozásában. Teljesítményük (az ország és a helyi lakosság tevékenységén nyugodva) kiemelkedő, maradandó.

A két világháború közötti általános településfejlesztési gondok Budapestet is sújtották. Az alapfeladatok jelentős része már megvalósult. Az alkotók köre, a lehetőségek száma is kisebb volt a korábbi időknél. Azonban arról alig szól a szakirodalom, a köztudat sem méltányolja, hogy – általában a kor színvonalán - milyen jelentős mértékben valósultak meg infrastrukturális, kommunális (mai kifejezéssel élve) logisztikai fejlesztések. Esetenként egyedi alkotások. Képletesen szólva – az általános s a műszaki lehetőségek között mozogva – az itt megélhető életminőség javítása és a távlati fejlesztési lehetőségek elősegítésére is tekintve, mintegy kitöltötték az elődeik által létrehozott urbanisztikai (műszaki) kereteket. Egyes kérdésekben értékítéletünk az e korszakbeli vonatkozásokban is eltér az önmaguk alkotta képtől.

A II. világháború – főként a bombázások és Budapest ostroma – Európa szerte számon tartandó rombolást eredményezett a fővárosban. Ezt követte egy emberfeletti teljesítményt nyújtó, többnyire óriási műszaki leleménnyel és a közreműködők megfeszített munkájával végrehajtott újjáépítés. Ez azonban (több fokozaton keresztül) párosult a rombolás öncélúságával, a meggondolatlan-szakszerűtlen lépések sorozataival, egyedi további pusztításokkal. Az életminőség és –körülmények (csak részben objektív tényezők létre visszavezethető) igencsak korlátozott figyelembevevésével. A társadalmi és szakterületi intézményrendszer megsemmisítésével, korlátozott értékű létesítményekkel való helyettesítésére. Alapvető társadalompolitikai bűn volt (e szakterületen), hogy míg korábban a szociális közeg érdekérvényesítését valóban szakszervek szakmai tevékenységi körén keresztül igyekezett megvalósítani (alkalomadtán figyelemmel kísérve azok szakmai, valamint jövőképi ajánlásait), addig az új hatalmi berendezkedés a településpolitikát (így a fővárosit is) közvetlen politikai-hatalmi törekvései eszközének tekintette. Ilyen módon (igencsak korlátozottá szűkített fejlesztési bázisra alapozottan, rögeszmés elgondolások, szakszerűtlen megoldások, felelőtlen munkavégzések, pazarló gazdálkodások, különféle egyéni akarnokságok érvényesülései és ideológiai, avagy annak hazudott, akár egészen egyszerűen személyes álláspontok érvényre juttatási törekvései mellett) járt el. Nem egy (infrastrukturális téren is) rangos, maradandó alkotás született, fejlesztés történt. Urbanizációs szakterületeken (még esetenkénti korlátozások mellett is) komoly elméleti viták bontakoztak ki.

A legutóbbi évtizedekben azonban (néhány elkülöníthető példától eltekintve) nem következett be a főváros urbanizációs fejlesztése területén a polgári társadalom működése megkívánta korszerűsödés. Ami viszont szinte visszafordíthatatlan károkat okoz a várostestben, az a tőke – jelenleg már szinte mindenféle várostudományi értelmezési kísérletet is nélkülöző – nyílt, vagy rejtett diktátuma. (Amely egyébként sokdrangúnak tekinti a

nemzeti építészeti értékeket és tapasztalatokat.) A szabadversenyes kapitalizmus időszakában is jelen volt ez a törekvés, de az akkor rendelkezésre álló pénzügyi fedezet mértéke és a műszaki lehetőségek alkalmazhatósága – ennek folyamán a vészhelyzetek előidézései – töredékét képezték a jelenleginek. Továbbá: elmarad az előrehaladásunk a nemzetközi szintekhez viszonyítva és mivel a gondok halmozódásáról, feltorlódásáról van (akár tudományos elemzés elvégzése nélkül is) tapasztalatunk, így azok orvoslása már-már reménytelennek látszik, ha tovább haladunk ezen az úton.

A társadalmi közgondolkodás számára sok esetben egyes építészeti, urbanisztikai kérdések csak mint a mindennapi élet közvetlen kelletlen kísérőjelenségei jelennek meg. Tájékozottabbak számára már akár esztétikai, gazdasági és – a megértettség mértékéig –, mint műszaki feladatok kapnak szerepet. Külön-külön, ritkán némi kapcsolódások felvázolásával. Egy valami azonban úgy gyakorlatilag, mint öntudatilag értelmét veszteni látszik, az a fővárosi polgári lét és annak életminősége, megélhetősége, az az életmód, amelyért oly sokat áldoztak elődeink, olyan fontosnak tartották életvitelük vonatkozásában a helyi társadalom szinte teljes keresztmetszetét tekintve. A (sokféleképpen meghatározható) hatalommal bírók számára ideális városalak a (tájékozatlan, befolyásolható, e szakterületen képzetlen, de ugyanakkor követeléseket támasztó) tömeg(ember).

Szóhasználatunkban a székesfőváros minősítés egyrésztől – történeti gyökerekbe kapaszkodó – több szféra-beli központ működésére kíván utalni; másrésztől pedig az otthonok, a munkahelyek, a közterületek funkcionális szerepéhez szükséges bútor (belsőépítészeti szintű, és a munkavégzés, valamint általában a megfelelő polgári életmód vonatkozásában indokolt kényelmes lakberendezési tárgy) természetes jelenlétét kívánja egyszerre hangsúlyozni. A „lakógép-lakópark” magunk alkotta fogalom arra a lehetséges beruházási lépésre kíván utalni, amelynek kivitelezése – a már ma is rendelkezésünkre álló pénzügyi források, műszaki megoldások és bizonyos törekvések együttese alapján – létrehozható, de a szó emberi, társadalmi és urbanisztikai értelmében a valóságban semmi köze sincs a városépítészethez.

A Duna, mint városszerkezeti alkotóelem, meghatározó szerepet játszik a főváros struktúrájában (eltérően – például – Bécsről). Ugyanakkor, amikor az egységes főváros kialakításával összhangban megépült a Széchenyi-Lánchíd és az Alagút, meg kell állapítanunk, hogy:

Egyrésztől jelenleg nem beszélhetünk semmilyen formában a dunapartok kellő kihasználásáról. Másrésztől azok az új létesítmények (szigetbeépítés, útépítés, lakópark, infrastrukturális építmény, stb.), amelyeket építettek, illetve tervekben szerepelnek, legtöbb esetben komoly gondokat okozóvá válnak, illetve mindenképpen szemben állnak az eddigi (és a jövőben is – általunk – reménylett) urbanizációs folyamatokkal.

Budapest városszerkezete világviszonylatban is megkülönböztetett jellegű, jelentőségű:

A sugár- és körutak rendszere, kiegészülve az úgynevezett átkötőutak létével, biztosította a célszerű (minden értelemben vett) közlekedést. Ezt a sajátos közterület-rendszert azonban jelenleg nem használja ki lehetőségei mértékében az illetékes közigazgatás. A korszerű továbbfejlesztésük sem látszik sem műszakilag, sem a főváros életében betöltő, betöltendő szerepüknek megfelelően.

A városszerkezet egy egészen sajátos alkotóeleme, mint úgynevezett díszútvonal – az Andrassy út. Minden látvány (és a „ráérőszakolt” forgalom) ellenére is egészen más városszerkezeti és –életi feladatra épült. Azokat a természeti feladatokat és közösségi szerepeket, amelyeket kialakítói számára szántak, a jelen- és a jövőbeli igényeknek megfelelően életfontosságú követelmény lenne, hogy kielégítse.

A főváros-test a maga valóságában a természeti és az épített környezet – lehetőleg kielégítő színvonalú és látványként is élvezhető – együttes megjelenéseként valósíthatja csak meg európai terű urbanizációs feladatát. A magas, közepesen magas és hatalmas tömegű épületek emelése egészen egyszerűen eltünteteti a hivatkozott látvány mindkét összetevő elemét. Megemlítené körülmény, hogy ezen túlmenően a történeti (de nem csak

műemléki jellegű) várostest emberszabású (egy esetben azt már ma is meghaladó) látványát alkotóelemeiben s összességében egyaránt eltakarják. Nem kell ahhoz szakértőnek lennünk, hogy megállapíthassuk: a főváros városteste és –képe csakis összhatásában „szemlélhető”.

Az egykor két szabad királyi városból (Pest, Buda) és Óbuda mezővárosból egyesült székesfőváros esetében eléggé komoly megfontolásokat képezett az állami s önkormányzati hivatalos épületek elhelyezése. Konceptiónális kérdés volt ez, amelyet a (város)történelem (állíthatjuk így,) a maga módján esetenként meglehetősen komoly módon „felülírt”. Jelen időben hallunk az új kormányzati negyed létesítése elképzeléséről. Azonban urbanisztikai koncepció felvázolása és valóban a fővárosi életmód nívója emelése céljainak jelzései helyébe – a szándék említésekor – mindenkor valamiféle „hétköznapi” pragmatizmus és a szóba jöhető épületekkel, ingatlanokkal kapcsolatos kufárgondolkodás tódul előtérbe.

Zöldterületek – nézzünk a Budai hegyvidék hajlataira és keressünk egynémely parkot, -részt – katasztrófális mértékben fogynak. Kérdezzük meg ezenkívül a kertészeket, hogy a gondozatlan parkok vajon képesek-e eredeti rendeltetésük teljesítésére? Volt egy első pillantásra nagyon meglepőnek tűnhető egykori elképzelés: a második világháború pusztításai nyomán, további fokozatos épületbontásokkal, egykor érjük el: Budán legyen egy zöld-körút. A Városmajor – a Vérmező – a Horváth kert (és a hozzájuk csatolt közbülső területek) révén. Ma már csak az elvetélt ötletek tárházát gyarapítja. Viszont már régen megépült az Alagút és az Attila utca sarkán álló magasház, amely a Budai hegyvidék irányából áramló friss levegőt (tömegével és a hozzá érkező légáramlások feltorlódásával, gátként szerepelve) megakadályozza, hogy az a Gellérthegynek csapódva, a Belvárosba áramolhasson, annak levegőminőségét – mint egykor tette – javítsa. De arról is egyre ritkábban hallunk, hogy az egykor Felvonulási térnek mondott terület tulajdonképpen a Városliget növényekkel borított része volt...

Miközben komoly gondokat tapasztal a fővárosi polgár a világváros infrastruktúrális és épület, építmény állaga minőségében, a városüzemeltetés működése terén, a nagyberuházások megvalósítása körében és a közép-, valamint hosszú távú fejlesztési tervek kimunkálása vonatkozásaiban, tág teret kapnak a fantasztikusabbnál fantasztikusabb koncepciók érvényesítési törekvései, a mindennapi élet megélése szempontjából szóba sem kerülhető egyedi törekvésekkel is gyakran harcba kell szállnia a fővároslakónak.

A „fővárosi”, esetenként inkább „budai”, „pesti” polgár, lakos – mint valós tartalmat hordozó – jelző lassan kikopik a használatból, sőt a köztudatból is. Komoly (itt nem részletezhető) gondok jelentkeznek a helyi lakosság szociális és identitási helyzetében (miközben korábban soha el nem képzelhető mértékű és fel sem rémlő jogsértések révén) alakulhattak, alakulhatnak ki épületek, folytathatnak egyes társadalmi csoportok (ilyen, vagy olyan módon) közösségen kívüli, olykor az elleni életmódot.

Az idegenforgalom valóban fontos (üzletág, nemzetközi kapcsolatrendszer), de Európa és a világ más térségeinek valóban integráns részeként való városi élet kialakítása (amint ennek korábban – a saját történeti időszakaiknak megfelelő módokon - tanúi lehettünk) életfeltétel. A máshonnan érkezőtől (be-, áttelepülő, turista) való elzárkózás tetszhalál állapotába juttathatja a fővárost, annak egyes részeit. Ugyanakkor a rájuk való hivatkozással (ugyanúgy, mint valamely arab állam sivatagi homokján) hatalmas szállodaipari, idegenforgalmi létesítményeket emelni szándékozni józan gondolkodó fővárosinak eszébe sem jutna.

Tudományos meggyőződésünk szerint a lakó-, munka- s tartózkodási helyek esetében kizárólag akkor lehetséges valóban értékes, esztétikus, az életmódokat kiszolgáló, az(oka)t egyúttal kedvező módokon formáló, az identitásokat erősítő emberi településeket létrehozni, ha: a táj, az épített környezet és maga az ott élő ember (és közösségei) szerves együttest képesek, akarnak és tudnak alkotni. Budapest erre nézve tanulságos példaként áll előttünk.